

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Russin i kakan i Jesper Swedbergs Svensk Ordbok	
Forfatter:	Lars Holm	
Kilde:	Nordiska Studier i Lexikografi 11, 2012, s. 263-272 Rapport från Konferens om lexicografi i Norden, Lund 24.-27. maj 2011	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for lexicografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i lexicografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Russin i kakan i Jesper Swedbergs *Swensk Ordabok*

Lars Holm

Among some men of linguistic distinction in Sweden, there is or rather used to be an ambition to revive words that have more or less fallen into disuse. Whenever such an attempt has been made the idea has been to make the language pithy and more vivid, more Swedish as it were. Among these men should be mentioned Stiernhielm (17th century), Spegel (18th century), Rydberg (19th century) and Collinder (20th century). However, none of them were particularly successful in their puristic efforts.

Reading and editing *Swensk Ordabok* tempted me to make a 21st-century endeavour in the genre. The words I have picked out belong in the semantic spheres of conversation; thought, knowledge, scholarship; people (ordinary people, professional people and social outcasts); food and eating. The essay hovers on the borderline between being serious and joking.

NYCKELORD: äldre nysvenska, Swedbergs *Swensk Ordabok*, svenska > latin, purism, nygamla ord, normativ/subjektiv språksyn, ironi, språkglädje

Inledning

”Til hwad nytto?” var en fråga som Swedberg ibland ställde sig – och självsäkert gav flera goda svar på – när han skrev samman sitt storverk *Swensk Ordabok*. Sedan ordboken äntligen blivit tryckt (Swedberg 2009) efter nära 300 år, ställer jag ofta mig själv samma fråga. Denna uppsats är tänkt att ge *ett* svar. Ett annat ges i boken *Till bords med biskop Jesper Swedberg – mat och dryck i Swensk Ordabok (ca 1725)* (Lars Holm 2010). (Där introduceras forskningsgrenen *lexikologisk arkeologi*.)¹

Att avsiktligt försöka i svenskan återinföra ord som förr hört hemma där men glömts bort och dött ut – det är ett vanskligt företag. Men flera språkmän

¹ Tack till Nils Tryding för idén, till Lillemor Santesson för förbättringar och till Östen Rudal för abstract.

och hängivna amatörer har ändå gett sig i kast med den uppgiften. Några av de mest aktiva och mest omtalade är – en per sekel – Georg Stiernhielm under 1600-talet, Haqvin Spegel under 1700-talet, Viktor Rydberg under 1800-talet och Björn Collinder under 1900-talet. Att viljan att återuppliva ord uppkom just under 1600-talet är ingen tillfällighet. Då blommade de ”götiska” tankegångarna upp för första gången. Fornsvenska och än mer fornisländska blev på modet i lärda kretsar, och man sökte efter lämpliga ord att blåsa nytt liv i. Det nationalistiska draget är framträdande; utomnordiska ord kom inte i fråga; inaktuella tyska och franska lån, som var legio, talade ingen sig varm för – det fanns ju många nog kvar i svenskan, till vissa bedömares förtret.

Fyra århundradens återupplivningsförsök av svenska ord manar alltså inte direkt till efterföljd. Trots sina starka och långvariga räddningsinsatser lyckades Viktor Rydberg – enligt sin utforskare Pelle Holm – bara med ett enda ord, *dryfta*, som ursprungligen betydde ’rensa säd’ (så i Swedbergs *Swensk Ordabok*) men som Rydberg gav betydelsen ’diskutera’ (Pelle Holm 1918: 111). Och frågan är om inte ordet *dryfta* nu är på väg att försvinna. 32 000 träffar på Google för *dryfta* mot nästan 8 miljoner för *diskutera* hade inte glatt Rydberg. (Bo Wendt ha sagt mig att *dödsbo*, i stället för sterbhus, är ett mera lyckat exempel.) Ännu sämre har det väl gått för den glödande puristen Björn Collinders många forninspirerade ordförslag, publicerade i flera ordböcker med manande titlar som *Svensk ordhjälp*. Han mötte nog mest löje och likgiltighet och torde nu vara tämligen bortglömd i rollen som svenskans räddare och förnyare. Att kalla *bacon* för *bräckefläsk* fick Collinder i alla fall varken Ica eller Konsum att göra (Collinder 1968: 27).

Men ändå! Under mångårig läsning i Jesper Swedbergs *Swensk Ordabok* har jag ibland hajat till och tänkt: Det ordet behövs ju idag också – så låt oss återuppliva det! Mina maktmedel är ringa, men ingen kan heller förbjuda mig att t.ex. kalla mig själv för **halfgubbe**. Av *Swensk Ordaboks* drygt 20 000 svenska ord har jag valt ut ett par dussin ”russin i kakan”. Jag skulle lätt och gärna välja ytterligare 50 eller 100. Urvalet är garanterat subjektivt. Men av varje ord kräver jag att det ska fylla minst ett, gärna flera, av kraven att vara *kort, användbart, laddat, roligt*. Jag har samlat orden i ett par löst sammansatta betydelsegrupper som tjänar som mellanrubriker nedan.

Jag har inskränkt urvalet av referensverk till det mest minimala. Men att skriva om svenska ord utan att stödja mig på *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien* (SAOB) eller *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (SO) kan jag knappast tänka mig. Som *schibboleth* för om ett ord ”finns” i vår tids svenska eller inte litar jag på SO.

Samtal i olika tonlägen

Innan elektriciteten, med läsljus och teve, blev varje familjs egendom, hade man nog mera tid för verbalt umgänge. När alla sysslor var utträttade, kunde man kura skymning och hänge sig åt **afftonsnack** eller **sqwallertime** (skvallertimme) (Uppslagsord i *Swensk Ordabok* skrivs här med **fetstil**.) Swedberg ger med sina latinska översättningsord (*confabulatoria vespertina* resp. *hora confabulationis*) inga negativa bibetydelser. Företeelsen finns nog fortfarande, men SO känns inte vid de två orden. *Pratstund* är en synonym, men det har en mycket allmänare betydelse. Jag finner Swedbergs båda ord väl värda ett återupplivningsförsök.

Swensk Ordabok har naturligtvis flera ord för *tal* och *samtal* och många ord för dem som samtalar och för hur man samtalar, och de allra flesta är lika levande nu som på Carl XII:s tid. Men det finns fynd att göra i *Swensk Ordabok*! Ett sådant är **almäle** (allmäle). SAOB definierar det 'allmänt rykte'; *mäle* för 'yttrande, det som sägs' är ju välkänt i genmäle, tillmäle etc. Swedbergs latinska definition (översatt till svenska) 'tal som förs runt genom allas mun' får en onekligen att tänka på en viss sida av den svenska kulturdebatten, "enfrågesidan". Ett annat kort och praktiskt ord är **missmäle**. SAOB definierar det som 'missägning' ('felsägning' låter bättre i mitt öra).

Swensk Ordabok innehåller en rad ord för personer på olika sätt invecklade i samtal. Några av dem som inte längre är i bruk är alldeles för uttrycksfulla för att inte dras fram ur glömskans mörker – och kanske brukas någon gång av den som känner sig manad. Vad en kalckstrykare är vet inte SAOB, men Swedberg översätter det på latin med *adulator*, dvs. 'smickrare'. Jag har inte lyckats spåra ordet någonstans, inte i Rietz' dialektlexikon, inte på Google, men nog ger det en maffig känsla av att någon brer på ... En synonym – det har samma latinska ekvivalent – är **trappedragare**. SAOB definierar det som 'lismare' och har ett sista belägg från 1840. Det finns nog fortfarande någon (några?) som löper i höga herrars och damers trappor – eller kanske hellre åker i deras hissar – för att tjata sig till förmåner. Så även om ordet är lite otympligt borde det återupplivas. En som däremot inte alls talar själv utan lyssnar till andra som talar kan vara en **lurant**. Denna lustiga kombination av en svensk stam och en främmande avledningsändelse förklaras av SAOB som 'spion'. Swedberg är som vanligt noggrann med sin latinska definition (översatt): 'den som lyssnar försåtligt'. Inte heller den sortens filur torde vara helt utdöd, så ordet kunde återinföras.

Swedberg hade en viss svaghet för det drastiska, det inte alldeles salongsfärdiga. Den som till äventyrs trodde att det karolinska Sverige var en fridfull idyll kan befrias från denna fördom genom läsning i *Swensk Ordabok*. Här finns ord

av flera ordklasser som kan användas av den som vill beskriva ett gräl. Verben **ordkastas** och **ordkeppas** (ordkämpas) säger ju mer än det slitna *debattera*. Man hör och nästan ser spydigheter och tillmälen hagla genom luften. De två orden utbjuds härmed till bruk av alla både tillfälliga och kroniska åsiktsvädrare. Som beteckning för tillhyggen erbjuds samtidigt de båda **bettord** (= bitande ord) och **pludder** ('snack') (ett motgift mot *bullshit*, kanske). Samtalstonen kunde vara fränare förr, mellan Jesper Swedberg och Urban Hierne så ärerörig att vissa av deras inbördes stridsskrifter aldrig fick tryckas. Sist de hithörande adjektiven. Flera av dem är ganska drastiska, vilket inte borde göra dem mindre användbara i vår tid heller. Den som är **leppelett** (läppalätt) har lätt för att slå käft, den som är **måldierf** (måldjäv) vågar säga vad som helst, och den som är *trutwig* är både läppalätt och måldjäv (allt enligt Swedbergs latinska ekvivalenter). Två adjektiv är bildade till ordet *ord*: **ordadryg**, med vilket Swedberg menar '(alltför) talför', och **ordfager**, som betyder 'vältalig', kanske med ironisk eftersläng. Vem av våra partiledare är mest ordfager, eller ska vi säga ordfagrast?

Tanke, kunskap, lärdom

Ett ord i besserwissersammanhang är *efterklok*. Det saknas i *Swensk Ordabok* men här finns i stället det likabetydande **bakwis**. Det är kortare men har en annan viktigare fördel: det korresponderar perfekt med **framwis** som märkligt nog saknas i SAOB. Något "föreklok" eller "förevis" har jag inte stött på någonstans (annat än sporadiskt på Google). Den perfekta besserwissern är naturligtvis både bak- och framvis (att inte säga bakochframvis). Den lätt ironiska bismaken i dessa båda ord saknas helt i ett sedan länge utdött svenskt ord för 'förstånd', 'begåvning' i allmänhet: **nemme**; SAOB har varianterna *nimme* och *nämme*. Ordet kan utöva en särskild lockelse på personer med skånska rötter (som t.ex. mig). Det är besläktat med det dialektala adjektivet *nim* (kort i), 'skicklig', 'smidig' – kanske snarast i fingrarna men också i huvudet. Andra släktingar är *förninna* och tyskans *nehmen*, 'ta'. Det gäller alltså att ta för sig av kunskapen – och behålla den för framtida bruk.

Ett vanligt ord i danskan som inte utan vidare förstås av svenskar är *huske*, 'minnas'. En svensk synonym är *komma ihåg*, och den avslöjar vad som är gemensamt för svenskan och danskan: substantivet *hug* (numera *håg*) i betydelsen 'sinne', 'tanke(verksamhet)'. SAOB känner *hugsa* – konsonanterna i mitten har kastats om i danskan – med betydelsena 'överbäga', 'minnas' etc. Swedberg, slutligen, levererar verbet **hugsar**, vars latinska ekvivalenter motsvarar betydelsena enligt SAOB. Varför inte återuppliva ordet, om inte annat så för danskar-nas skull? För att visa svenskans suveränitet kunde vi ju stava det *huxa*! Hol-

ländskt ursprung kan förmodas bakom verbet **bekaijar**. Swedbergs latinska översättningsord ger betydelsen 'fånga', mera precist 'snärja (som i nät)'. SO tar inte upp verbet men väl dess perfekt particip *bekajad* och ger betydelsen 'belastad'. Ordet är inte dödförklarat av SAOB (men bandet är tryckt för mer än hundra år sen). Jag kan bekänna att jag sedan länge kan fälla ett kritiskt omdöme som "Han är inte bekajad av några som helst hämningar" – och det fungerar alldeles utmärkt! Ytterligare två verb i *Swensk Ordabok*, vilkas betydelser ligger nära varandra och som har samma stamstavelse, är **misshoppas** och **wahn hoppas** (vanhoppas). Det första finns i SAOB, ges betydelsen 'hysa falskt hopp' men sägs vara dött sedan 1807; det andra har SAOB inte hunnit fram till än. Swedberg översätter båda till latin med *despero* – som vi känner igen från *desperat* – men om man på modern svenska vill tala om att hoppas förgäves, måste man tillgripa just den frasen eller andra omskrivningar. Så låt oss inte vanhoppas om språklig förnyelse!

Jag har valt ut fyra substantiv som jag vill räkna till denna grupp av återupplivningskandidater. I förra gruppen förekom ord för muntliga gräl, men det finns också ett utmärkt sådant för skriftliga konflikter: **pennekrig**, lätt moderniserat *pennkrig*. Swedberg tycks ha skapat ordet; första belägget finns i hans bok om svenska språket *Schibboleth* (1716), och sen har det använts sporadiskt. Det är värt ett bättre öde, för vem skulle hellre se och nyttja det sakligt mera adekvata "ordbehandlarkrig"? Men den psykiska kokpunkten kan uppnås utan strid mellan två eller flera – inom en enskild människa. Swedberg läste gärna poeten Samuel Columbus och citerar ett par gånger hans dikter i sin ordbok (inte helt bokstavstroget); så här skriver Columbus i sin dikt "Lustwin":

Hwirfwel-swäfwand Tancke-swärm/
 Widt ock hårdt och swårt Bekymmer/
 är den swarte Sky ock Skärm/
 Som vår glädje Sool oss skymmer.

Det ord som fångat ordboks författarens uppmärksamhet är (med hans stavning) det högst uttrycksfulla **tanckeswerm**. SAOB tycks ha glömt eller gallrat ut ordet; jag har inte funnit det i någon enda ordbok. Men Google har en knapp handfull belägg från innevarande decennium! De handlar om själspövningar i vår tid – utan syftningar till Columbus – så jag tycks inte vara ensam om tanken att återinföra det i och för sig olustiga ordet *tankesvärm*. Överhettade hjärnor lär inte vara ovanligare nu än på 1600-talet.

Personer

Swensk Ordabok innehåller många personbetecknande ord, annars vore det ju ingen bra ordbok. De flesta av dessa ord är ännu fullt levande i svenskan, medan andra kanske syns till bara när äldre tider skildras. Jordbruk, många hantverk, politik och förvaltning, i närmiljön och på rikspanet, (osv.) har förändrats eller helt förvandlats. Ändå kan det finnas bortglömda personbeteckningar som skulle kunna göra tjänst efter inemot 300 års vintersömn. Jag har gallrat ganska strängt bland kandidaterna till återupplivning.

Först *vanligt folk*. Tre ord sätter människans ålder i fokus. Ett nygift – helst ungt – par kallas i *Swensk Ordabok* **vngfolck** (ungfolk). En nygift kvinna kallas **vngmor** (ungmor). Att ”vngfar” saknas i ordboken är nog bara en miss av Swedberg. Den förträffliga *Ordbok öfver svenska språket* av A. F. Dalin (tryckt 1850–55) tar upp alla dessa tre ord på ung-. De finns också i SAOB:s hittills sista häfte (U 305–309). Här dödförklaras ungfär (belagt 1675–1948) men märkligt nog inte ungmor i den aktuella betydelsen (belagt 1674–1871). Ungfolk finns så sent som i Göran Tunströms *Prästungen* (1976). Mitt tredje förslag från gruppen ”vanligt folk” är **någranne**, det vill säga ’granne som man (lätt) kan nå’. Om man ska kunna nå sin granne med rop från sin egen gård, eller till fots utan att behöva ta ytterkläder på, eller utan att behöva ta hästen ur stallet (bilen ur garaget), avslöjar dock inte ordet. Med vår tids urbaniserade boende kan betydelsen också vara mera psykologisk: ’granne som man står på talefot med’. Så jag tror att ordet behövs nu också. Men min främsta favorit bland ord som är värda att dammas av och åter tas i bruk – alla kategorier – är nog **halfgubbe** (halvgubbe); skälet kan möjligen vara strängt personligt. Enligt SAOB har Swedberg själv myntat ordet; han förser det med den något eufemistiska svenska förklaringen ’medelålders’ och den latinska ekvivalenten *semisenex*. Så sent som 1916 användes det av romanförfattaren Sigfrid Siwertz. Och på Google flödar beläggen. Ett genombrott kan väntas!

Så *yrkesfolk*. Vad kallas de, kvinnor och män, som bär fram maten och dryckerna till oss förväntansfulla kroggäster? Yrkesbeteckningarna *uppasserska* och *kypare* låter tämligen bedagade. *Servitris* och *servitör* låter möjligen något bättre men är omöjliga som tillrop. Vad säger man, när man vill påkalla deras uppmärksamhet? *Fröken* och *vaktmästarn* låter nästan som före bytet till högertrafik. Men *Swensk Ordabok* har lösningen: **kellarpiga** och **kellarswen** (källarsven)! Den ungdomliga touchen på de senare sammansättningsleden bör kunna tilltala även yrkesutövarna själva. Därmed över till en annan samhällssektor, både mera prestigeladdad och mera ifrågasatt: den konstnärliga. *Målare* (som ju också kan beteckna ett rent hantverksyrke, vanvördigt kallat ”plankstrykare”), ibland kompletterat med *landskaps-*, *porträtt-*, *akvarell-* och många andra förled,

har också en gammal synonym som finns i *Swensk Ordabok*: **conterfeijare** (konterfejare). Swedberg översätter till latin med *pictor*, så yrkesmannen är i gott sällskap med t.ex. en Albertus, med det epitetet, som prytt medeltidskyrkor i Uppland. Ingen lär idag reta sig på Albertus' och hans yrkesbröders alster, medan visst folkligt motstånd torde finnas mot de *objets d'art* som går under namnet *installationer*. Men vad ska man kalla dem som utför sådana? *Bildhuggare* låter helt malplacé. *Skulptörer* är föga bättre. Kanske skulle Lars Vilks hålla tillgodo med att kallas *installatör*? Men det är ju redan en samlande benämning för elektriker och rörmokare. *Swensk Ordabok* har lösningen: rondellhundens skapare är absolut en **belätesnidare**!

Sist *löst folk*. Swedberg var socialt högst medveten, han hade hjärta för de fattiga och elända både som biskop och som privatperson. Men samtidigt hade han en fäbles för ord för människor som hade halkat ur eller aldrig tagits upp i det sociala systemet, av nödvång eller fri (?) vilja. Söker man i *Swensk Ordabok* under latinets *homo nauci* (ungefär 'ynklig människa'), finner man tio ord från **askfis** till **wrak**. Men ofta låter lexikografen orden stå oöversatta och lämnar läsaren med en allmän känsla av att stå inför ett samhällets olycksbarn som en **ragaskerska** eller en (ett?) **wrongsnöpe**. Här har jag stannat för några personbeteckningar som kanske skulle kunna göra tjänst i den eviga diskursen om mänskligt elände. De är inte humana, inte moderna, men kanske i alla fall lite bistert roliga. De är ingenting för värstingkramare.

Allmänt nedsättande är **galgfogel** med synonymen **galgristare**. På Carl XII:s tid – och långt därefter – var både bödelsyxor och galgar i allmänt bruk, men de båda orden torde ha betecknat personer som ännu inte befann sig i omedelbar fara att avrättas. Galgfåglar finns fortfarande, och SO ger ordet en mycket snäll definition: "skojfrisk men ngt obehaglig person". Varför inte uppliva också det mera uttrycksfulla *galgristare*? Det är en man som skriver sina egna lagar och bildligt är fräck nog att gå fram och skaka den galge – som inte längre finns och som han inte riskerar att bli hängd i. I sällskap har galgristaren kanske en **luspung** eller en **rabald**. Den senare lever kvar i ordet *rabalder* – det oväsen och bråk som rabalden och hans gelikar ställer till med. En yngre orosstiftare kallades förr av äldre (vänner av ordning) för *slyngel*. SO varnar med skylten "starkt nedsätt[ande]", och ordet hörs sällan numera. *Swensk Ordabok* kan bidra med ett snarlikt ord: **snyffel**, som till latin översätts med *puer audaculus* (småfräck pojke). Men nu får jag snart Barnombudsmannen på mig ...

Lösdriveri har aldrig varit uppskattat av den överhet som vill ha full kontroll över oss (och de skattemedel vi helst ska bidra med). Men lagen var strängare förr; spinnhus var slutstationen för kvinnor, gruvor eller tvångsutskrivning till armén för män. Att söka i *Swensk Ordabok* på de latinska orden *ambulator*, *circulator* och *vagabundus* ger ett rikt utbyte i form av svenska ord för *lösdriverare*.

Frågan är om inte vissa av dem skulle kunna göra tjänst även i vår tid. Det första av tre utvalda är **gaturennare**, som knappast tarvar någon kommentar. Två ord som båda börjar på konsonantkombinationen *sl-* (liksom flera andra nedsättande ord) är **slens** och **slunt**, och de förklaras båda närmare i *Swensk Ordabok*. Det första kompletteras med frasen **junkar slens**, vilket antyder att lösdrivare åtminstone kunde utge sig för att vara ”fint folk”; tanken går osökt till poeten och bedragaren Lars Wivallius (som dog när Swedberg var 16 år) eller kanske ännu lättare till Thomas Manns romanfigur Felix Krull. Det andra ordet preciseras med ordet **hoffslunt** (hovslunt), och det aktualiserar det redan behandlade **trappedragare**. Det fanns alltså lösdrivare/lycksökare även på högsta sociala nivå. Undras hur det står till med det idag.

Mat och ätande

Om den senast presenterade gruppen ord innehåller få – om ens något – ord som verkligen skulle fylla en lucka i 2010-talets svenska ordförråd, så vill jag nu redovisa en dryg handfull ord som jag verkligen tror skulle berika vårt språk. Först ett starkt kort inom betydelsegruppen *näringsställen*. (Just detta byråkratord skulle väl aldrig användas av någon hungrig uteätare: ”Nu går vi på ett näringsställe!” Helt omöjligt annat än som ploj.) Standardordet är väl *restaurang*, med *krog* tätt i hälarerna. Det senare ordet har under de senaste decennierna tappat det mesta av sin prägel av lågspråk. SO definierar det till och med som ”(finare) restaurang”! Men vad ska vi då använda för samlande term för just enkla matställen? *Swensk Ordabok* har svaret: **gårkök**. Bland de latinska ekvivalenterna finns *thermopolium*, vilket en av krogarna i *Fredmans epistlar* kallas. Förledet *går-* är besläktat med det tyska *gar*, ’färdigkokt, /-stekt’. SAOB ger ett yngsta belägg från Karlfeldt (1927) och definitionen ”sylta” (citationstecknen källans). Som *gårkök* kunde räknas kvarterskrogar, vägresteranger, gatukök, ”hål i väggen” etc., alla med den gemensamma nämnaren *enkel* (och rimligen också *billig*). Har man tur kan man kanske även i ett gårkök bli serverad **lecker-mat**. Observera att detta är *ett* ord med huvudtryck på första stavelsen, inte ett exempel på felaktig sammanskrivning. Ordet kan få det att vattnas i munnen, åtminstone på mig, och det kan ersätta det längre och lite slitna *delikatesser*.

Men mat är inte bara näring. Det finns och fanns ord för de yttre formerna kring dess intagande. Studenter och gymnasister åt förr ofta i *matlag*, som höll till i en professionell ”matmamas” privata kök eller matsal. I stället för detta ord innehåller *Swensk Ordabok* ordet **matskap**. Enligt de latinska ekvivalenterna har detta ord ett vidare betydelseomfång, ’personer som äter tillsammans’. Det är tillämpligt inte bara på studenter i matlag utan också på t.ex. åtta pensione-

rade f.d. kolleger som förljuvar sin ålderdom med att gemensamt äta sin onsdagslunch på ett noga utvalt *gärkök*. (Man har sett exempel på detta i 2010-talets Lund.)

Så sitter man då där och äter och dricker. Det finns beteenden som är ”fina” och ”mindre fina”. Några enhetliga matbordsnormer lär inte finnas i vår tid – och ännu mindre några som skulle gälla både 1700-talet och 2000-talet. Inte desto mindre innehåller *Swensk Ordabok* ett par ord om bordskick som har kommit ur bruk – men som vore väl värda att tas i bruk igen. Det första är **magahof** – SAOB har formen *maghov*, vilket förklaras som ’måttlighet med mat’. Ordet blir genast mera begripligt, när man tänker på ord som *housam* och *behov*, bildade till ett gammalt *hof*, ’måtta’. Swedbergs latinska definitioner är så eleganta att de förtjänar att citeras: *modus in edendo et bibendo, mensura stomachi, satietatis modus*. (Det räcker med att kunna engelska för att förstå det latinet.) Ett ord inom samma betydelsefält är adjektivet **fagermått**. Det tillhör de ganska talrika uppslagsord som Swedberg inte översätter eller definierar (på latin eller svenska); han hann väl inte. Men SAOB, som belägger ordet mellan 1604 och 1850, står till tjänst med en definition: ”som (av önskan att visa fina eller goda seder) äter endast litet eller låtsar sig vara mått ...”. Ordets tillämpning torde vara både köns-, ålders- och klassbunden; det har ringa chans till någon renässans bland tonåriga kampsportskillar eller frossande gourmander på herrmiddag. Ett annat av Swedberg oförklarad ord är **machtbete**. Ordet torde vara en variant av vad SAOB kallar *maktbit*, den sista biten bröd (eller kött ...) på matbordet; den bör helst sparas, för den innehåller en extra, samlad kraft. (På tyska talar man om *Anstandsbrocken*, den sista bit som ingen får röra – eftersom det vore en insinuation mot värdfolket för att ha bjudit snålt.) Sist i ordraden adjektivet **matfrågen**, som ju helt enkelt betyder ’hungrig’ men som säger så mycket mer om hur gärna man vill sätta sig till bords.

Återstår två ord inom matsfären som inte alls har med fint sätt vid matbordet att göra men som skulle berika svenskans ordförråd, om de (äter)infördes. Ända sedan jag var barn har jag retat mig på namnet på ett av ”de fyra sädesslagen”: *korn*. Men det finns ju *vetekorn*, *rågekorn* och *havrekorn* också! (Knappast ”kornkorn”; det låter för tokigt.) Eftersom det sädesslag vi nu kallar korn förr var det mest odlade, var det sädesslaget *an sich*. Men som namn på ett visst sädesslag konkurrerade det länge med **biugg** (bjugg), ett namn som efterhand glömdes bort i riksspråket. En återupplivning av *bjugg* som ’sädesslag odlad främst för ölframställning’ och en precisering av *korn* som ’frö av sädesslag’ skulle skapa ordning och reda på fältet. – Sist ett uttryck i *Swensk Ordabok* som jag finner helt outhärligt: **kriska äplen**. SAOB upptar adjektivet och definierar det som ’syrlig om frukt’. Men *syrlig* får mig inte att höra hur tänderna klyver

äpplet med ett litet brak och saliven forsar fram i munnen så som *krisk* gör. Ljudsymbolik?

Det finns mycket mer att hämta i Swedbergs *Swensk Ordabok* – tag och läs!

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Collinder, Björn, 1968 (etc.): Svensk ordhjälp för skolorna och den skrivande allmänheten. Stockholm.
- Dalin, A. F., 1850–55: Ordbok öfver svenska språket, 1–2. Stockholm.
- Holm, Lars, 2010: Till bords med biskop Jesper Swedberg – mat och dryck i Swensk Ordabok (ca 1725). Skara.
- Holm, Pelle, 1918: Viktor Rydberg som språkrensare. Lund.
- Rietz, Johan Ernst, 1867: Svenskt dialekt-lexikon eller Ordbok öfver svenska allmogespråket. Lund.
- SAOB = Ordbok över svenska språket, utg. av Svenska Akademien, 1893 ff. Lund.
- SO = Svensk ordbok, utg. av Svenska Akademien, 2009. Stockholm.
- Swedberg, Jesper, 2009: Swensk Ordabok, utg. efter Uppsala-handskriften, med tillägg och rättelser ur övriga handskrifter, av Lars Holm. Skara.

Google (diverse ord; sommaren 2010.)

Lars Holm

lars.holm17@gmail.com